

Донецька земля зберегла відгомін давніх українських традицій, незважаючи на нестабільність складу населення. Урбанізація краю спричинила зменшення ролі землеробських церемоній. У зв'язку із цим переважно збереглися календарні пісні, представлені зимовим періодом: колядки, щедрівки, новорічні пісні.

Найбільш повно в регіоні Донбасу збереглися й існують у цей час сімейно-побутові обряди і пісні. Насамперед, це стосується районів, на яких найменше вплинув міграційний процес. Під впливом соціальних змін фольклор теж змінив свої форми й знаходить нове вираження.

Багато років у нашій області послідовно відроджуються народні свята, традиції та обряди, співаються фольклорні пісні, що збереглися від наших пращурів. На сьогодні 25 пошуково-дослідницьких фольклористичних гуртів та фольклорних ансамблів, 80 колективів народної пісні мають в репертуарі кращі перлини народного мистецтва. У багатьох клубних закладах відроджені традиційні народні календарні свята, як-от: Трійця, Спас, Покрова, Миколая, Різдво, Маланки, Василя, Великдень та інші.

Широкого поширення набуло народне свято "На Івана, тай на Купала". Проведено 5 обласних свят як показовий захід для працівників культури. Показовими заходами відродження обрядів та традицій стали «Степові заграви». Мають цікаві традиції проведення цього свята в Олександрійському, Добропільському, Красноармійському, Волноваському, Великоновосілківському та інших районах області. Майже 20 років проходить це свято в селище Райгородок Слов'янського району, на яке приїждять мешканці Донецької області та гості з Росії.

Кожне свято є своєрідним культурним явищем із своєї структурою, атрибутикою, обрядово-ритуальною дією, воно несе для сучасної людини не тільки інформацію про життя предків, але й вчить народній мудрості та формує світогляд та норми поведінки.

Гарбуз Людмила Миколаївна,
викладач Донецького училища культури

Родині свята та обряди як основа виховання дітей та підлітків

Рідна хата, рідний поріг, домівка, дім, моє обійстя, рідна оселя... Це далеко не повний перелік щиросердних звернень до рідної оселі. У народі вірили, що оселя - живий організм, який може як допомагати, так і шкодити хазяям; негативно чи позитивно впливати на їхнє життя.

Хата - матеріальне і духовне осереддя сім'ї, родинне вогнище, місце перебування душ предків-охоронців від темних сил. Хата була малим відтворенням космосу, а тому мала чітку орієнтацію на стороні світу. Із північної сторони, де ніколи не було сонця, вікон не робили, її часто навіть не білили.

Існували різні повір'я, заборони, обряди, ритуальні та магичні дії, пов'язані з вибором місця для забудови хати. Коли місце було обране, то проходив обряд - закладини. Потім ще один - закладання сволока. Був обряд «Квітка» - завершення будівництва і, нарешті, - новосілля (перехідчики, вхідини).

Почнемо з вибору місця для нової хати. Хату не можна було будувати в таких місцях: там, де раніше була дорога або лазня; на сторонній ділянці землі; там, де були знайдені людські кістки, де вовк або ведмідь загриз тварину; де хтось колись поранив когось до крові, де перевернувся віз, зламалася оглобля. Не можна було будувати хату за розмірами меншою, ніж стара (щоб не зменшилась сім'я); на місці старої хати, хоча б трохи не посуваючись убік; на садибі родини, де були п'яниці; злодії; там, де люди вимерли від пощесті; де часто хворіли; де були сварки і розлучення; де колись вбили когось чи ще чимось осквернили місце; де були поховання, особливо вішалників; де раніше була церква чи інше святе місце; де колись молотили (бо будуть чорти молотити); по пустирях, вигонах, на роздоріжжі, перехресті доріг та на межі; на стежках, дорогах та корчах; на камінні та болотах; де росли бузина, терен, груша, калина; де був льох, ями; хлів чи стайня; де був смітник, гноярка, місце, куди виливали помий; де окупувалася дощова вода; де була хата, яка згоріла від блискавки.

При виборі місця зважали й на таке: щоб город не за хатою та господарськими будівлями виходив до річки, ставка, на долину; щоб це місце було на цілині; на горбку, де не має вологи; там, де раптом не буває роси; де не ростуть дерева; де колись водилася худоба, де була в сім'ї злагодя і не вмирили діти; де можна вдало розмістити господарські споруди; де зручно під'їжджати; вхід до хати повинен бути із південного боку або зі сходу. Крім того, щоб визначити місце для нового будинку, ходили до ворожок та розпитували старих людей. Також на обраному місці сіяли жито: якщо гарний врожай - місце гарне.

Потім проходила так звана перевірка зворотного місця. Наприклад, так: під кожним рогом майбутнього житла забивали деревами кілки або клали

камінці, біля яких-після заходу сонця таємно від чужих очей насипали певну кількість зерен жита або пшениці. Посередні на стільці або столику, застеленому рушником, клали хрест, хліб, сіль і посудину з водою. До схід сонця перевіряли: якщо все лишалося незачепленим - добра ознака. Інколи цей обряд проводили дві - три ночі підряд. Існував і такий обряд: під посуд (сковорода, горщик) увечері клали жмут вовни, а вранці перевіряли, чи не зволожилась вона. Якщо так, то житло буде вологим і будувати його в цьому місці небезпечно.

Ще однією з умов будівництва хати був вибір часу для закладання житла. Найбільш сприятливими днями вважались вівторок, четвер, п'ятниця і субота. Небажано було починати будівництво у високосний рік, понеділок, середу, на свята. Перш ніж закладали житло, довідувались, чи не припадає це на день, присвячений комусь із святих мучеників (бо не доведеш справу до кінця). Не працювали в неділю, у свята і пости. Будували хати навесні і влітку, намагалися закінчити до пізньої осені.

Увесь цикл ритуалів, пов'язаних з новою хатиною, можемо подати таким чином: закладання фундаменту; викладання стін; будівництво стріхи; зовнішні роботи; переїзд на нове місце і саме новосілля.

Обов'язковим був обряд «закладина». Він починався рано-вранці. У центрі майбутнього житла перед місцем, де мала бути піч або у східному куточку південного боку, ставили стілець, застеляли рушниками, на якому лежав хрест, букет квітів, хліб, сіль, стояла посудина з водою або давнім вином. Господар брав рушник із хлібом, цілував його, промовляючи: «Господи, дай Боже, починати роботу». Роблячи обряд, треба було також закласти хату на чийсь голову. Вважали, що доки буде будуватись дім, господар не помре, але після 50-ти років не можна починати будівництво - бо буде смерть. У кутку в щілині дому затикали обстрижене волосся, нігті, щоб дім довше стояв, по середині зрубу саджали живе деревце або прикопували зелену гілку.

Коли збудували стіни, то на гребені даху ставили також хрест, квіти та колоски. Коли була готова стріха, то господар чіпляв до сволака кожух, щоб у домі було тепло, скатертину (для чистоти і порядку), хустку з хлібом та сіллю (щоб не голодували). Хліб, сіль, хустка потім дарувалися майстрові. Такий обряд називали «квіткою».

Збудована хата повинна деякий час постояти. Спочатку в хату пускали чорного півня або курку, на другий день - чорного kota або кішку. Існувало повір'я, що де ляже кіт, там треба ставити коліску з немовлям, там дуже гарне місце, щоб спати, бо тварини лягають там, де тепло і затишно. І тільки на третій день господарі могли заходити в свій дім.

Були і такі прикмети, хто перший в дім зайде, той помре перший; або хто першим засне, теж першим помре.

Поселившись у новий дім, необхідно було швидко провести свято - відсвяткувати новосілля, - щоб відлякати злих і заманити добрих духів. Новосілля починалося з того, що старший член сім'ї брав у руки ікону, вишитий рушник з хлібом і сіль, миску з житом, пшеницю, дрібні гроші, пляшку горілки і входив до нової хати. Літній чоловік іконою благословляє на

всі боки нове помешкання, після цього залишає ікону на покуті. Вийшовши на вулицю з хлібом і сіллю на вишитому рушникові, він благословляє дітей у новій хаті. Ті, хто приходив на новосілля, приносили діжу, худобу та лопату для саджання хліба. Дарували також домашнє начиння, торбинки, збіжжя, курей. Старий посуд категорично заборонялося приносити із старих хат.

Примічали, якщо день на новосілля пройде без пригод, весело, то й життя мешканців нової оселі буде спокійним і щасливим. Новосілля завершувалося застіллям з піснями, танцями, гумором.

Чітко визначалися духи, які оберігали домівку: берегиня, домовик, покутній, пічник. Були і такі духи, які з'являлися в домі, коли щось не ладналося. Злидні - маленькі і заморені істоти, домові карлики. Вони діти не додлі. Іноді так засядуть у хаті, що чоловік, хоч би він був найбагатшим, збідніє. Живуть вони у хаті в затишку або під піччю, накликають до хати злу силу - хворобу, трясцю, - від злиднів оберігають вінки, плетені з останніх польових квітів.

Покутній - охоронець покуті. Він оберігає святий кут у хаті, щоб у ній не оселялися злі духи, убезпечує її від пожежі, відводить грозу. Стежить, щоб тут було чисто, не клали зайвих речей, дбає щоб завжди там був пучечок сухих трав, зажинковий або обжинковий віночок, гілочка свяченої верби та писанка з обереговими символами. Для нього перед Різдом господарі вили кубельце з сіна для горщика з кутею. Покутній запрошував душі померлих через вікно. За повір'ям у кожної людини з народження має бути свій покутній. Коли в родині сварки, то покутній може залишити оселю, а до родини приходять хвороба та інші біди. Щоб усе було гаразд, заходячи в новозбудовану хату, господарі знімають головний убір і чемно кланялись своєму опікунові.

Пічник є охоронцем домашнього вогнища. Постійно він перебуває в печі, на печі чи під нею. Коли мешканці лягають спати, тоді для нього безліч клопотів: замести піч, припічок і долівку, перевернути збіжжя та інше. Якщо господарі забули пригасити на ніч комин, то пічник вартує, аби димарем не залізла нечиста сила.

Домовик (домовий, господар, хатник, помічник, охоронець, сусідко, пожилиць, бабай, доброхіт тощо) - дух, яких поселяється в новозбудованому домі разом з людьми. Має вплив на добробут сім'ї, бо він господар дому, бог хатнього вогню й печі, охоронець не тільки хати, а й усіх, хто в ній. Домовик невидимий, але іноді показується малим дітям. Щоб задобрити домовика приносять йому в норку курку, яку пускають під піч. Домовику обов'язково треба давати гостинці і варити кашу, залишати хліб тощо.

Берегиня - богиня добра, захисту людини, оселі, оберігає вірність подружжя. Рушники з зображенням берегині вивішують над вікном і дверима. Найкраща пожертва берегині - пахучі трави, особливо полин, любисток, м'ята. Мідні або глиняні обереги з зображенням богині носили на грудях.

Треба також відзначити, що кожна річ в хаті, усі її складові мали своє магічне і оберегове значення.

Хатня символика та обереги:

- Божниця (покуть) - священне місце, червоний кут, прикрашений іконами та рушниками - набожніками.
- Вікно - частина житла, яке вважалося нерегламентованим входом або виходом. Його вважали святим, бо воно уявлялося як чарівний отвір, що давав можливість здійснювати «зносини з небом». Через нього не можна було шлювати та виливати помії - гріх.
- Віник - має демонічні і захисні властивості, атрибут міфічних персонажів.
- Ворота - місце, через яке заходять сонце, весна, щастя, радість, а також душі померлих.
- Двері - символ межі, оберег від злих духів.
- Дідух - обжинковий сніп, у ньому живе дух пращурів, поля, сонця.
- Діжа - дерев'яна діжка для змішування тіста.
- Замок - предмет, який використовується для захисту від шкідливого впливу.
- Лава - символ гостинності.
- Ложка - символ ситості, добробуту і достатку, була навіть амулетом, оберегом.
- Ніж - символ сили, боротьби, захисту, жертвоприношення.
- Павук - у центрі павутиння - символ сонця; вважається пророчою істотою, очищувачем світу.
- Підкова - приносить достаток.
- Піч - символ материнського початку, непорушності родини, безперервності життя, рідної хати.
- Скатерка - символ достатку.
- Хата - материнське і духовне осереддя, родинне вогнище, місце перебування душ.
- Поріг - межа між зовнішнім та внутрішнім світом.
- Хліб - символ життя, землі, сонця, єдності.
- Хрест - знак сонця і вогню, символ вічного життя.
- Скриня - символ дівочих та жіночих мрій.

Як і весь світ поділявся на 3 частини (землю, підземну та небесну сфери), так і хата відображала ці сфери буття: стеля - небесний, духовний світ; стіни, вікна, двері - символ земного, сучасного, реального життя; ніжній ярус - підлога, низ стіни, підпідчя, підвальна частина житла - то зв'язок людини з душами померлих предків. Поріг уявлявся як межа земного та підземного світів. У народі кажуть: «Моя хата небом крита, землею підбита, вітром загороджена».

Подлесна Інна Анатоліївна,
заступник директора з навчально-виховної
роботи, викладач-методист музично-
теоретичних дисциплін комунального
початкового спеціалізованого мистецького
навчального закладу школи мистецтв №5 м.
Донецьк

Використання фольклорного матеріалу в роботі з учнями шкіл естетичного виховання

У кожного народу є своя історія, своє життя, своя культура, яка у світі формує уявлення про національні цінності, притаманні тому чи іншому етносу. Усі компоненти національної культури та духовності (а це - національна психологія, мораль та право, філософія, етика та естетика тощо) складають серцевину освіти та виховання молодого покоління. Завдяки цим складовим підтримується самобутність того чи іншого народу, а особливості його життєдіяльності втілюються у творчості найкращих представників - учених, філософів, письменників, художників, поетів, музикантів. В усі часи в усіх етносах саме погляди творчої еліти нації відображують її цінності та формують світогляд суспільства, адже ж культурне надбання рідного народу завжди було і буде найпершим джерелом, скарбницею духовності та тим вогнем, завдяки якому не згасає зв'язок багатьох поколінь людства.

«Кожен повинен пізнати свій народ і в народі пізнати себе» - це слова великого українського філософа Григорія Сковороди [1, с.97]. Він відстоював важливість прищеплення почуття національної самосвідомості, особливу роль принципів виховання духовності: «Якщо ти українець, будь ним... Ти німець? Будь німцем... Все добре на своєму місці і своєю мірою, і все прекрасне, що чисте, природне, тобто НЕПІДРОБНЕ» [1, с.98].

На початку ХХІ століття суспільство прагне відродити національну культуру та історію українського народу. Загальним, великим і складним завданням постало формування духовного світу дітей та молоді, - духовності як провідної якості особистості. Важливим загальним фактором духовного життя українського народу стало усвідомлення особливого значення могутнього духовно-творчого потенціалу української традиційної культури, яка є головним чинником морально-естетичного самооздоровлення і відродження національної самосвідомості, духовності народу, проявом ментальності, підґрунтям для розвитку професійного мистецтва.

Невід'ємним компонентом сучасної загальнокультурної підготовки в Україні є естетичне виховання. Його спрямування на опанування молоддю національного культурного досвіду, зокрема фольклорного арсеналу культури, співвідноситься з основними положеннями Законів України «Про мову», «Про освіту», «Про дошкільну освіту», Державної національної програми «Освіта» («Україна ХХІ століття»), Концепції національного та дошкільного виховання,